

ANDREA MANTEGNA ÉS JANUS PANNONIUS

Mantegna halálának (1506) ötszázadik évfordulója alkalmat adott arra, hogy teljes életművét újra elemezzék. A festő személyére és életére vonatkozó valamennyi dokumentum és adat új összefüggések vizsgálatára adott lehetőséget, ugyanúgy, mint fennmaradt, vagy ma már csak hírből ismert alkotásai.¹ Ez utóbbiak közé tartozik az 1458-ban Padovában festett kettős portré, amely Galeotto Marziót és Janus Pannoniust ábrázolta. A képről ma már csak egyetlen forrás tanúskodik, Janus Pannoniusnak Andrea Mantegnát ünneplő verse. Mantegna monográfusai közlik ezt is, eredetiben vagy fordítását is adva, de legalábbis hivatkoznak rá, azzal a tanulsággal, hogy az magáról a képről kevés használható információt nyújt.

Mantegna mára már reménytelenül elveszettnek tekintendő alkotását, pontosabban létrejöttének körülményeit a következőkben, mint filológus, írásos források segítségével megpróbálom fölidézni. A vers ismertetésével kezdem, ezt követi az ábrázolt személyek megjelenítése. Végül a fiatal festő és a még nála is ifjabb költő kapcsolatához vezető, eddig figyelembe nem vett adatokat rendszerezem.

A vers:

Laus Andreae Mantegnae pictoris Patavini
MCCCCLVIII

*Qualem Pellaeo fidum cum rege sodalem
pinxit Apelleae gratia mira manus,
talis cum Iano tabula Galeottus in una
spirat inabruptae nodus amicitiae.*

¹ *Mantegna a Padova 1445–1460*, ed. D. BANZATO, A. DE NICOLÒ SALMAZO, A. M. SPIAZZI, Ginevra, Milano, Comune di Padova, Skira, 2006, 303–325. Közli a sajtó alatt lévő művek adatait is.

5 *Quas, Mantegna, igitur tanto pro munere grates
 quasve canet laudes nostra Thalia tibi?
 Tu facis ut nostri vivant in saecula vultus,
 quamvis amborum corpora terra tegat.
 Tu facis, immensus cum nos disterninet orbis,
 10 alter in alterius possit ut esse sinu.
 Nam quantum a veris distant haec ora figuris?
 Quid nisi vox istis desit imaginibus?
 Non adeo similes speculi nos lumina reddunt,
 nec certans puro splendida lympha vitro:
 15 tam bene respondet paribus distantia membris,
 singula tam proprio ducta colore nitent.
 Num te Mercurius divina stirpe creavit?
 Num tibi lac, quamvis virgo, Minerva dedit?
 Nobilis ingenio est et nobilis arte vetustas,
 20 ingenio veteres vincis et arte viros.
 Edere tu possis spumas ex ore fluentes,
 tu Veneris Coae perficere effigiem.
 Nec natura valet quiquam producere rerum,
 non valeant digiti quod simulare tui.
 25 Postremo tam tu picturae gloria prima es,
 quam tuus historiae gloria prima Titus.
 Ergo operum cultu terras cum impleveris omnes
 sparseris et toto nomen in orbe tuum,
 ilicet accitus superas transibis ad arces,
 30 qua patet astriferae lactea zona viae,
 scilicet ut vasti pingas palatia caeli,
 stellarum flammis sint variata licet.
 Cum caelum ornaris, caelum tibi praemia fiet,
 pictorum et magno sub Iove numen eris.
 35 Nec tamen his fratres cedent pietate poetae,
 sed tibi post Musas proxima sacra ferent.
 Nos duo praesertim, quorum tua dextera formas
 perpetua nosci posteritate facit.
 Interea haec gratam testentur carmina mentem,
 40 vilior his Arabi turis acervus erit?²*

² JANUS, *Poemata*, 276–278.

Janus versének van szép és hű fordítása Kálnoky Lászlótól. Itt a helye a közlésének, mert segítséget nyújthat akkor is, ha a következőkben csak a latin szövegre támaszkodunk.

Andrea Mantegna padovai festő dicsérete

*Mint ahogy Apellés csodaszép képén a királlyal
Nagy Sándorral együtt ott van a régi barát,
Úgy van Janusszal most egy táblán Galeotto,
Szét nem tépheti már semmi erő frigyüket.*
5 *Mantegnám, kegyedet meghálálhatja-e Múzsánk,
Érdemeid teljét éneke zengheti-e?
Képeden élni fog arcunk sok-sok századon által,
Bár testünket a föld mély öle nyelte be rég.
Képeden, álljon bár a világ roppant tere köztünk,*
10 *Mégis szomszédok, mégis együtt lehetünk.
Más-e vajon festmény-arcunk és más a valódi?
Egy a különbség csak: néma a kép ajaka.
Képmásunk a tükör hívebben vissza nem adja,
Sem kristálypatakok hártvaszerű üvege.*
15 *Pontos a törzs és végtagok egymásközi aránya,
Élethű a színük, pontos az alkatuk is.
Tán maga Mercurius nemzett, ama isteni ágból
S szoptad, mint csecsemő, szűzi Minerva tejét?
Lánglelkű művek készültek az antik időkben,*
20 *Lánglelkű műved mindezeket leveri.
Néked nem feladat sem a száj szélén lefolyó nyál,
Sem Cos Vénusza, ím máris vásznadon él.
Szüljön a természet bár száz meg száz csudadolgot,
Száz meg száz remekét ujjaid újraszülik.*
25 *Első vagy te a festészetben, mint ahogyan más
Történészek előtt Titusodé a babér.
Műremekekkel gazdagítod te az emberiséget,
S velük hírneved is terjed a föld kerekén.
Holtod után fel fogsz szárnyalni az égi hazába,*
30 *Melyet a büszke Tejút csillagos éke övez.
És telepingálod képekkel a menny palotáját,
Bár ragyogó falain csillagok ezre tüzel.
Míg az eget fested, legyen égiek üdve a béred:
Juppiter adja, hogy ott piktorok istene légy.*

35 *Lásd, költő-testvéreid is híven bemutatják*
Nemcsak a Múzsáknak, néked is áldozatuk.
Majd ketten sietünk elsőnek elédbe, hisz arcunk
Általad ismeretes lesz az utókor előtt.
 40 *Addig e vers dicsérjen, melynél gyűjtani nem tud*
*Illatosabb tömjént néked Arábia sem?*³

Amint látjuk, a latin vers a képre vonatkozó ismereteinket két közléssel segíti. Az első a cím alatt álló évszám: 1458. A szöveghagyományra ebben az esetben nyugodtan hagyatkozhatunk, a dátum még a költő szándékából került erre a helyre.⁴ Vonatkozathatnánk ezt esetleg csak a vers születésének idejére, de a szövegből kiderül, hogy Janus műve azon frissiben, hála és köszönetképpen íródott az elkészült festményért.

A második hasznos tudósítás a tárgy pontos megjelölése a harmadik sorban. Ott azt olvassuk, hogy a két képmás egyetlen táblán (*una tabula*) volt látható. Az első és második sor ezt erősíti meg, amikor egy ókori előképre hivatkozik: Galeottót és Janust úgy jelenítette meg Mantegna, mint valaha Apellész Nagy Sándort és hűséges társát (*fidus sodalis*). Tudjuk tehát az elkészülés idejét, és nem vonhatjuk kétségbe, hogy a tábla valamilyen kettős portré volt.

A szöveget ismerve állíthatjuk, hogy a vers nem műleírás. Még kevésbé valamely szónoki gyakorlat, az *ekphrasis* terméke. Janus, ahogyan a címben is ígéri, művésztársát kívánja dicsőíteni. Ez egy *laus* a padovai Mantegna festőre. Laudációját egyenértékűnek tartja azzal az ajándékkal (*munus*), amelyet Mantegnától kapott, így válik az ő műve is műalkotássá, amely feszes fölépítésű vázra támaszkodik. A Mantegna alkotta kép tárgyának, majd a kettős portré programjának, az örök barátság megörökítésének megnevezése után kitűzi a célt, a méltó hála versbe foglalását. A végén ide tér vissza, mert föltett szándékának eleget tett. A mű derekán kapjuk a Janust és kortársait leginkább foglalkoztató esztétikai kérdésre, a műalkotás létrejöttét segítő *ars* (mesterségbeli tudás) és az *ingenium* (tehetség) szerepére való utalást. Ezt a versnek mintegy törzsét képező, az antikvitásból átörökölt gondolatot megelőzi és követi az ókori szerzőkből gyűjtött és állandóan hivatkozott utalások csoportja. A művészi alkotásokkal kapcsolatban a kortársaknál ezek kötelezően ismétlődő közhelyek voltak. A szubjektív indítatásból és az ókor imitálására vagy fölülmülésére való célzásokból így vált valóban önálló műremekké Janus alkotása. Méltó honorárium volt ez a festő alkotásának, ha azt a kortársak szemével, fülével élvezzük.

³ JANUS, *ÖM*, 255–257. A fordítás harmadik sorát – „Úgy áll Janusszal most egy vásznon Galeotto” – módosítottam, hogy közelítsen Janus szövegéhez.

⁴ Az évszámot az 1766-ban Budáról Bécsbe került kézirat tartalmazza. Wien, ÖNB, Cod. Lat. 3274, ff. 42r–43r.

Janus versének éppen ezt az egykori háttérét tárta föl, máig érvényes alapot teremtve a további kutatásoknak, Feuerné Tóth Rózsa 1974-ben közreadott tanulmányában.⁵ Elhelyezte Mantegna dicsőítését a korabeli Ferrara szellemi környezetében. Oda, ahol Baxandall azóta is sokat hivatkozott tanulmánya már tisztázta a poézis és a műalkotások új értelmezést nyert viszonyát. Feuerné föltárja Janus mintáját: Guarinónak Pisanellót dicsőítő költeményét, amely ugyancsak köszönetképpen született egy ajándék festményre. Áttekintése Guarino mesterének, Manuel Chrysolorásnak megnyilatkozásától a méltán figyelembe veendő Alberti-művekig terjed. Messzebb viszi tekintetünket, amikor az *ars* és *ingenium* láthatólag Janust is foglalkoztató kérdését érinti. Már újabb idők szemléletét ismerteti, amikor a költészetnek és a *picturának* egymáshoz való viszonyát, testvér voltát tárgyalja a korban újraértelmezett Arisztotelész-szövegek bevonásával. Feuerné mindezt az akkor már tekintélyesre nőtt irodalom ismeretével tette, megkönnyítve ezzel az utána jövők munkáját. A további föladatot is kijelölte. A filológusokra bízta Janus versének sorról sorra való elemzését, az imitált ókori források föltárását.

Amikor a filológus Janus versének vizsgálatába kezd, mindjárt az elején nem várt problémába ütközik. Itt Apellészről mint mintáról van szó. Csakhogy Apellész több portrét is festett Nagy Sándorról, meg a barátairól is, de mindig külön-külön. Az ókori források nem beszélnek arról, hogy valamelyik ábrázolás kettős portré lett volna. Márpedig Janusnak csak azok a szerzők álltak a rendelkezésére, akiknek műveit máig ismerjük. Itt csak az lehet a magyarázat, hogy Janus, mint verseiben másutt is, egyébként nagy szövegismeretére támaszkodva, ezúttal is emlékezetére hagyatkozott. Forrása Plinius *Naturalis Historiája*, annak egy valószínűleg interpunkció nélküli változatot adó kézírata lehetett. Ott találhatunk olyan helyet, amelyik ilyen értelmezést is megenged.⁶

Tanulást nyújt ugyanebben a részben az „Apelleae gratia mira manus” sortöredék vizsgálata. Quintilianus említi, hogy Apellész nagyon büszke volt művészetének „gráciájára”.⁷ A kortárs Plinius megőrizte a fogalom görög eredetijét is, nála a *χαρις* szerepel ugyanilyen összefüggésben.⁸ Várható volt, hogy a humanisták tudását összegező alapműre, Quintilianus *Rhetoricájára*, már a vers kezdetén rábukkanunk. Nem volt várható viszont, hogy a janusi „gratia mira manus” fűlsornak az utóélete napjainkig követhető. Spoletóban Filippo Lippi

⁵ FEUERNÉ TÓTH RÓZSA, *Ars et ingenium: Korareneszánsz művészetelmélet Janus Pannonius költészetében*, Ars Hungarica, 1974, 9–26.

⁶ Ilyen hely például: „Apelles [...] Clitum cum equo ad bellum festinantem galeam poscenti armigerum porrigentem Alexandrum et Philippum quotiens pinxerit.” PLINIUS, *Naturalis Historia*, XXXV, 93. Az újkori kiadók központozását elhagytam.

⁷ QUINTILIANUS, *Institutio oratoria*, XII, 10, 6.

⁸ PLINIUS, *i. m.*, XXXV, 79.

síremlékén olvashatjuk Angelo Poliziano márványba vésett versét: „Nulli ignota meae est gratia mira manus.”

Hogy hogyan került a Mantegna-versből vett idézet utóbb, kőbe vésve, ilyen kiemelt és megtisztelő helyre, azt könnyen földeríthetjük. Janus 1469-ben elégiáinak egy gyűjteményét Magyarországról Firenzébe elküldte Marsilio Ficinónak. Ennek második darabja a Mantegnát dicsőítő vers volt. Még ez év nyarán Ficino megköszönte a küldeményt, és idézett is az egyik elégiából.⁹ Igazolta ezzel, hogy a verseket el is olvasta. Ami várható is, mert a pannóniai poétának akkor már Itáliában is jó híre volt. A Medici–Ficino-körbe ekkor már bejáratos volt a még csak 14 éves, de már igen ambiciózus Angelo Poliziano. 1469 őszén Spoleto-ban meghalt Firenze büszkesége, Fra Filippo Lippi. A Ficino-körben közkézen forgó Janus-elégiák közül a fiatal Poliziano emlékezetében megragadhatott a Mantegna-vers részlete. Filippo Lippi halálára sebtében szerkeszthetett egy epitáfiumot, amelybe belekerült a janusi sor is. A vers további sorai sem mentesek, óvatosan fogalmazva is, Janus művének ismeretétől. Polizianónak ez a verse nagyon fiatalkori lehet, mert később önálló hangra talált, nem szorult mankó segítségére. Vasaritól tudjuk, hogy Lippi hamvai fölött ezután hosszú huzavona volt Firenze és Spoleto között. Végül is maradt eredeti, azaz sokszor átépített nyughelyén, Spoleto-ban. Utóbb, a Lorenzo Medici állította síremlékre itt került rá Poliziano vélhetően ifjúkori verse.¹⁰ A történetnek itt még nincs vége, azért, mert ha valakire, úgy Filippo Lippire valóban ráillik a „gratia mira manus”. A mai monográfusok is ezért tartják találónak Poliziano leleményét. Idézik is, mit sem tudva arról, hogy a versrészletnek Apelléstől Janus-Mantegnáig hosszú előtörténete van.¹¹

Visszatérve Janus verséhez, nála a tárgyat követi a program megnevezése. Ez pedig a megbonthatatlan barátság ábrázolása: „spirat nodus amicitiae”. Janus forrását itt Albertinek *A festészettről* írt traktátusában találjuk meg. Ott azt olvashatjuk: „A festészetnek isteni ereje van: nemcsak arra képes, amit a barátságról mondanak, hogy a távollevőt jelenlevővé, hanem arra is, hogy még a halottakat

⁹ P. O. KRISTELLER, *Supplementum Ficinianum*, Firenze, 1937, I, 87–88.

¹⁰ G. VASARI, *Le vite dei più eccellenti pittori, scultori e architetti*, ed. L. et C. L. RAGGHIANI, Milano, Rizzoli, 1973, II, 225. A. A. POLIZIANO, *Prose volgari inedite e poesie latine e greche edite e inedite*, Firenze, 1867, 159. Poliziano verse:
*Conditus hic ego sum picturae fama Philippus
nulli ignota meae est gratia mira manus.
Artificis potui digitis animare colores
speratque animos fallere voce diu.
Ipsa meis stupuit natura expressa figuris
meque suis fassa est artibus esse parem.*

¹¹ M. BAXANDALL, *Reneszánsz szemlélet, reneszánsz festészet*, ford. FALVAY Mihály, Bp., 1986, 137; Megan HOLMES, *Fra Filippo Lippi*, New Haven–London, Yale University Press, 1999, 157, 159.

is élővé tegye.”¹² A halottak emlékének megőrzéséről és a távollevők közel-hozásáról szólnak Janusnál a 7–10. sorok. Alberti nem nevezi meg forrását, „dicunt”, mondja az idézett helyen. Janus az eredeti helyre utal, amikor a „nodus amicitiae”-t említi. Ez Cicerónak *A barátságról* írott értekezésében található, ahol az ókori szerzőnél „amabilissimum nodum amicitiae” áll. Ugyanebben a művében említi Cicero a barátság jó tulajdonságai között, hogy „et absentes adsunt [...] et [...] mortui vivunt”.¹³ A Cicerótól kölcsönzött gondolatok, ahogy Albertinél, úgy Guarinónál is megtalálhatók.¹⁴

Ugyanebben a részben a „tabula [...] spirat” kifejezéssel Janus vállaltan imitált mesterének, Martialisnak nyomában jár. Ott hasonló a helyzet. Az ókori szerző a róla festett képet küldi el barátjának, egy olyan képet, amely Apellész művét is túl fogja élni. Janus verse tele van az epigrammaköltő kis nyolcsorosára való utalással.¹⁵ Ha a kortárs Guarino-vers adta az ötletet a Mantegna-dicsőítéshez, akkor Martialis a hitelesítő pecsét, hogy az antikokhoz méltó mű született.

A 11–24. sorokban Janus korának művészetelméleti kérdéseit érinti, a vers szabta lehetőségek miatt sűrítmény formájában. Tehette ezt azért, mert olvasói pontosan tudták, hogy a célzások mire vonatkoznak. Az utalások és citátumok forrásai: Plinius, Guarino és Alberti művei mindenütt megtalálhatók. Először a középkorhoz képest megújult festészet vívmányát, a „naturam imitare” vagy „similare” képességét dicséri Mantegnának. Ismert, hogy a természetábrázolás első hű megvalósítójának Giottót tartották. Eltúlzott formában olvashatjuk ezt

¹² L. B. ALBERTI, *A festészetéről: Della pittura, 1436*, ford. HAJNÓCZI Gábor, Bp., 1997, 93. Latinul: „habet ea (pictura) quidem in se vim ad modum divinam non modo ut quod de amicitia dicunt, absentes pictura praesentes esse faciat, verum etiam defunctos longa post saecula viventibus exhibeat.” Alberti, *De pittura*, reprint a cura di Cecil GRAYSON, Roma–Bari, Laterza et Figli Spa, 1975, 45.

¹³ CICERO, *De amicitia*, 51, 23.

¹⁴ *Epistolario di Guarino Veronese*, raccolto da Remigio SABBADINI, I, Venezia, 1915, 554–557. *Guarini Veronensis Carmina*, a cura di A. MANETTI, Università di Bergamo, 1985, 21–24. (Sabbadini szövegét adja, de sajtóhibákkal!) A Janusnak mintául szolgáló verset, minthogy a következőkben többször hivatkozom rá, itt teljes terjedelmében jónak láttam közölni, terjedelme miatt azonban nem lábjegyzetben, hanem a tanulmányt követő függeléként.

¹⁵ MARTIALIS, VII, 84.

*Dum mea Caecilio formatur imago Secundo
spirat et arguta picta tabella manu,
i, liber, ad Geticam Peucen Histrumque iacentem:
haec loca perdomitis gentibus ille tenet.*

5 *Parva dabis caro, sed dulcia dona, sodali:
certior in nostro carmine vultus erit;
Casibus hic nullis, nullis delebilis annis
vivet, Apelleum cum morietur opus.*

Polizianónak a festőre első személyben írt versében: „Naturae deerat nostrae quod defuit arti”¹⁶

Janus dicsérete sem mond kevesebbet:

*Nec natura valet quicquam producere rerum
non valeant digiti quod simulare tui.*

A természet utánzására Alberti terjedelmes instrukciót ad. A szimmetriát és a színekre figyelést is hosszan tárgyalja.¹⁷ Janusnál ezekre a fogalmakra csak egy-egy szó utal. Máskor egy egész sor mögött az Albertire való rejtett utalást találjuk. Amikor például a forrásban visszatükröződő képmásról ír, akkor is így tesz. Albertinél olvassuk ugyanis, hogy egyes költők szerint az önnön képmásában gyönyörködő Narcissus volt a festészet föltalálója.¹⁸ Nem véletlen, hogy éppen ezt a közlést tartotta érdemesnek Janus arra, hogy a festő-költő viszonyt egy egész sorban elrejtse.

Esztétikai alapkövetelmény volt a humanisták körében az *aemulatio*, az ókori szerzők és művészek utánzása, a velük való versengés. Már a rómaiak is a mércéül szolgáló görögökkel keltek versenyre. Ez a versengés folytatódott azután, jóllehet festményt akkor még nem ismertek az ókorból.¹⁹ Voltak viszont leírások. Plinius bőven tárgyalja ezeket a számára még elérhető képek vagy adatok alapján.²⁰ Janus is tőle merített, amikor az egykor meg nem valósított föladatakra is alkalmasnak nyilvánította Mantegnát.

A vers közepén helyezkedik el a korban nagyon fontosnak tartott *ars*, a mesterségbeli tudás, és az *ingenium*, a tehetség említése. A már az ókorban is ezen tulajdonságokkal rendelkezőkön is győz nála természetesen Mantegna. Feuerné idézi Janusnak a témáról írt önálló versét:

¹⁶ *Renaissance Latin Verse: An Anthology*, ed. Alessandro PEROSA, John SPARROW, London, Duckworth, 1979, 140; J. BIALOSTOCKI, *The Renaissance Concept of Nature and Antiquity = Acts of the Twentieth International Congress of the History of Art, II, The Renaissance and Mannerism, Princeton, 1963*, 19–30; J. WOODS-MARSDEN, „Ritratto al Naturale”: *Questions of Realism and Idealism in Early Renaissance Portraits*, *Art Journal*, XLVI(1987), 209–216. Olasz nyelvű példát is hoz Angiolo Gallo 1442-ben írt verséből:

*O mirabil pictor, che tanto vale
Ch'a'la natura tu sei quasi equale.*

¹⁷ ALBERTI, *i. m.*, 36–39. és 46–49. fejezetek.

¹⁸ *Uo.*, 94, 95.

¹⁹ E. E. PERRY, *The Aesthetics of Emulation in the Visual Arts of Ancient Rome*, Cambridge, University Press, 2005; A. ANGIUSSOLO, *Parole e contesto nel discorso Pliniano sull'imitazione artistica*, *rendiconti Mor. Accademia Lincei*, ser. 9, 17(2006), 555–572. A túlzásokról a kortárs A. C. DECEMBRIO, *De politia litteraria*, ed. N. WITTEN, München–Leipzig, Saur, 2002, V, 68, 11–12; M. BAXANDALL, *A Dialog on Art from the Court Leonello d'Este*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 26(1963), 303–326.

²⁰ PLINIUS, *i. m.*, XXXV, 102–104, 92, 145.

*Ars iuvit nervos; tunc perfectissima rebus
summa venit, cum vis nititur ingenio.*²¹

A két fogalom hierarchiáját nem Janus állapította meg. Janus csak verssé bontotta Plinius szövegét, amely így szól: „ars summa, ingenium tamen ultra artem est.”²²

Ismert és sokat tárgyalt a *pictura-poësis* páros egymáshoz való viszonya.²³ A horatiusi eredet aligha vitatható. A „*fratres-poetae*” viszont valószínűleg Janus alkotása. De biztosan Guarinónak a *picturáról* írt sorát követte: „Germanam hanc sanctae genuit natura poesi.”

Bonyolult szövevényt mutat Plinius, Alberti és Guarino műveinek jelenléte Janus versében. Az ókori szerző ismerete nem szorul magyarázatra. Alberti és Guarino kapcsolata érdekel minket közelebbről. Tudjuk, hogy Alberti *A festészetéről* szóló művének latin és olasz változatát 1436-ban tette publikussá Firenzében, akkor, amikor a zsinaton a pápai udvar környezetében tartózkodott. Ezen az eseményen Guarino is részt vett.²⁴ Itt kapta meg tőle Alberti Lukianosznak *A Rágalomról* szóló értekezése latin fordítását. Az ebben található Apellész-kép leírását Alberti bele is illesztette értekezésének harmadik fejezetébe, oda, ahol a festő és a költők, meg általában az irodalmárok hasznos kapcsolatáról beszél. Jól ismert a „Rágalom” változatos sorsa a képzőművészetben. Az már egyáltalán nem, hogy a híressé vált témát Janus Pannonius is földolgozta negyven évvel az ismert Botticelli-kép előtt. Lukianosz szövege ugyanis viszonylag könnyen érthető. A kitűnő emberismeretről tanúskodó görög szöveget Guarino tanítványaival is olvastatta. Ezek között volt Janus is, aki a teljes szöveg, és nem csak a képleírás ismeretéről tanúskodik egy versében.²⁵

A Janus mintájául szolgáló Guarino-vers is viszonzásképpen, egy Pisanelónak Szent Jeromost ábrázoló képére készült. A tárgy körüli levelezés alapján a vers keletkezését Sabbadini 1427-re tette. Ma, éppen Alberti értekezésének ismerete miatt későbbre teszik. Megoldja talán a problémát, ha föltételezzük,

²¹ JANUS, *Epigrammata*, Ep. 121.

²² PLINIUS, *i. m.*, XXXV, 74.

²³ R. W. LEE, „*Ut pictura poesis*”: *Humanistic Theory of Painting*, *The Art Bulletin*, 22(1940), 197–269; J. R. SPENCER, *Ut rhetorica pictura: A Study in Quattrocento Theory of Painting*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 20(1957), 26–44; C. Wm. WESTFALL, *Painting and the Liberal Arts: L. B. Alberti's View*, *Journal of the History of Ideas*, 30(1969), 487–506.

²⁴ *Epistolario*, *i. m.*, III, Venezia, 1919, 376–377.

²⁵ *Panegyricus ad Iacobum Antonium Marcellum Venetum*, vv. 1954–1992. JANUS, *Poemata*, 163–164. Részletesen kifejtve: RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „*Mert van egy istennő, neve Rágalom*”: Lukianosz Calumniája Janus Pannoniusnál = „*Pietas non sola Romana*”: *Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*, edd. Anita CZEGLÉDY, László HORVÁTH, Edit KRÄHLING, Krisztina LACZKÓ, Dávid Ádám LIGETI, Gyula MAYER, Bp., 2010, 845–855. A jelen kötetben: 59–69.

hogy volt egy korai, a *munust* rögtön megköszönő változata. Majd ezt, Alberti értekezését megismerve, kibővítette. Mintha egy ilyen utólagos toldozgatás nyomai fölismerhetők is lennének a versen. Szokásos humanista gyakorlat volt, hogy a különösen fontosnak tartott művön hosszú ideig javígtattak. A vergiliusi példára hivatkoztak, de igen gyakran az egykor eltervezett szerkezet látta kárát az újabb és újabb beavatkozásoknak. A végleges szöveg népszerűségét tanúsítja, hogy ma igen sok kézírata ismert. Elsősorban a mester környezetében, a ferrarai *Studió*ban szolgált mintául, de követői távolabb is akadtak. Úgy tűnik, a mester nyomában, Pisanellót érte a legtöbb költői dicséret. Az ekkortájt Ferrarában megforduló költők egymás nyomában igyekeztek letenni tiszteletversüket. Közöttük találjuk az ambiciózus Tito Strozzi, a Janus megcsipkedte Basiniót és Porcelliót és a belső körtől távolabb lévő Leonardo Datit. Szonettel üdvözölte a *pictort* a szép szavú Angiolo Gallo. A Guarino-tanítványok közül kapott ilyet Strozziól Cosmè Tura is. A Janusszal is levelező Raffaele Zovenzoni pedig Giovanni Bellini ecsetjét magasztalta.²⁶ Janus társa volt Guarino iskolájában Roberto Orsi, évődő jó barátság fűzte össze őket. Költő volt ő is, majd jogász, utóbb több város podestája. Valamikor a hatvanas években írta Giovanni Bittini miniatúrafestő dicséretére, kevés változtatással a félreismerhetetlen janusi sort: „ingenio veteres vincit et arte viros”²⁷ És méghozzá a rimini udvar Janustól sokat gúnyolt Basinio művének illusztrátoráról készült a vers. Igaz, meglehetősen szűkre szabott volt a magasztaló versek eszköztára. A csodált ókori szerzőktől gondolatot, formulát vagy fordulatot átvenni, a saját versbe illeszteni honorált művészi teljesítmény volt. Valamennyire a kortársaktól is megengedettnek tekintették, hiszen ez is az *aemulatio*, a versengés része volt. Csak lopni nem illett. Sorok vagy félsorok átvétele akkor is kimerítette ezt a fogalmat. Janus maga is rendszeresen hadakozott, már tanulóévei alatt is ferrarai utánzóival.

Nem véletlen, hogy éppen a Guarino-tanítványok jeleskedtek mesterük nyomán, az új irodalmi műfaj, az alkotóművészre írt dicsőítő versek szerzésével. Angelo Decembrio, a Leonello d'Este udvarában összejövő társaság krónikása szerint Guarino volt az, aki másokkal ellentétben a *picturát* egyenrangúnak tekintette a poézissal.²⁸ Egykori tanítványától tudjuk, hogy már velencei tanársága idején, tehát 1418 előtt, követendő példának állította a festők alkotásait,

²⁶ PISANELLO, *L'opera completa*, presentazione di G. A. DELL'ACQUA, apparati critici e filologici di R. CHIARELLI, Milano, Rizzoli, 1996, 9–10; *Renaissance, i. m.*, 52, 53; B. ZILLOTTO, *Raffaele Zovenzoni: La vita, i carmi*, Trieste, 1950, 76–78.

²⁷ M. BAXANDALL, *Giotto and the Orators: Humanist Observers of Painting in Italy and the Discovery of Pictorial Composition 1350–1450*, Oxford, 1971. Orsi verse biztosan későbbi, mint Janusé.

²⁸ DECEMBRIO, *i. m.*, VI, 68, 20.

amelyek az erkölcsök nemesítésére nevelnek.²⁹ Ezen a ponton találkozhatott az ugyanezeket az elveket valló Alberti és a mindenben a nevelés célját szolgáló pedagógus véleménye a két társművészetről. Nem maradt nyomtalanul Guarinónál Alberti vélekedése arról, hogy a festészet képes volt mindig a lelkeket az istenhez emelni, a vallási áhítattal megtölteni.³⁰ Guarino tárgyiasabban fogalmaz:

*Tu Patrem aeternum, totum qui condidit orbem
ex nihilo, sanctosque viros componis eos, qui
religione viam ad superos docuere beatam.*

Ez utóbbi az egyetlen gondolatsor, amelynek nyomát sem találjuk Janus Mantegna-versében. Ő verse végén a festőt részesíti majd a mennybelieket megillető tiszteletben.

Janus és Galeotto

Nem kétséges, hogy Janus máig legismertebb műve a Guarinóra írt panegyricus. Idézik, forrásul használják, mert valódi kincsebányója a ferrarai mester életének és pedagógiai működésének. Mint költői alkotás, a több mint tíz évig toldozott-foldozott, ezért túlérlelt mű, a mai olvasónak esztétikai élvezetet nem nyújt. Ha mégis, akkor legfőljebb az a *pietas* ragadhat magával, amely a tudósból is képes „héros”-t formálni. A hősnek pedig emlékmű jár. Janus meg is tervezi ezt a több mint ezersoros mű lehangsúlyosabb helyén, a középtájon. Ott oszlopcsarnokba kerül majd Guarino aranyozott szobra, családtagjaitól körülvéve. A hely pedig a Dráva partja, Janus szülőhelye lesz. Tisztelgő adományokkal járul majd a szentélyhez a tanítványok serege. A processzió élén, az alkalomhoz illő viseletben maga Janus halad. Őt illeti a kiemelt szerep, mert ő hozta először a múzsákat a Helikonról a Duna mellé:

*Primus ego Eridani patrium de gurgite ad Histrum
Mnemonidas Phoebos ducam comitante sorores,
primus Nisaeos referam tibi, Drave, corymbos,
ac viridi in ripa centum sublime columnis*

²⁹ „Neque hoc in loco alienam iudico preceptoris nostri Guarini eruditissimi viri sententiam qua dicere solet in instituendis hominum moribus imitandos esse pictores qui non modo verbis aut preceptos novos suarum rerum discipulos, verum etiam prestantissimis sibi propositis imaginibus erudire contendunt.” *Epistolario, i. m.*, 63.

³⁰ „mert a festészet érdeme az imádat is, amely az istenekkel összefűz bennünket, és az, hogy vallási áhítattal tölti be lelkünket.” ALBERTI, *i. m.*, 93.

*constituam templum: media, Guarine, sedebis
aureus in camera [...]
Ipse coronatus vittis et fulgidus ostro
inter psallentes candenti in veste ministros
pontificis fumos adolebo Sabaeos.*³¹

Nem kevés önbizalomról tanúskodik, hogy Janus itt, a ferrarai költő-kánonban is első helyet elfoglaló Vergilius szerepét ruházza magára. A minta ugyanis a *Georgica* ismert helye, ahol Vergilius tollával már a leendő Augustus érdekeit szolgálja. Vergilius a versnek ezen a helyén mint Mantova első költője, szülőhelyén, a Mincius partján állít majd templomot Octavianus-Augustusnak. (Ezért lesz a templom Janusnál a Dráva-parton.) Ünnepi díszben maga Vergilius járul oda, hogy ajándékát, nyilvánvalóan a tervezett nagyeposzt átnyújtsa.³² Az egész *apotheosis* ennek jelképe, amint arra a következőkben utal is. Janus és a nagy előkép között teljes az összhang egészen az emlékműhöz vonulásig. Itt azonban meglepetés ér minket. Janus ugyanis bejelenti, hogy ő majd Hunyadi János tetteit fogja megverselni:

*Tempus erit, cum iam maturis viribus audax
sanguineas acies et Martis bella tonabo
Ioannis magni [...]*³³

Vagyis a költő kilép az addig következetesen hőse, Guarino köré szövögetett történetből, hogy saját magára, későbbi programjára terelje a figyelmet. Megismétlődik ez az önszerepeltetés az anyja halálára írt hosszú versben is. Erre-arra kitérve, irodalmi példákkal is bizonygatja gyászának jogosultságát. Majd a gyászmenetből egyszerre elénk lép főpapi díszben. Itt is a vergiliusi „Ipse” bevezető formulával hívja föl a figyelmet magára.³⁴ A tömegjelenetből kiváló költő alakja nagyon emlékeztet a kortárs festők eljárására, arra, ahogyan megtalálják az alkalmat, hogy a nézővel személyesen is kontaktust teremtsenek.

Ez a személyes kapcsolatkeresés, hogy olvasójának magát megmutassa, Janus egész életművén végigvonul. A szerepléshez korán hozzászokott, talán már otthon is, nagybátyja főpapi udvarában. A ferrarai udvar ceremóniáin Guarino nagyszerűen verselgető kisdíákjával rendszeresen büszkélkedett. Hogy ezeket a ceremóniákat ő is élvezhette, később ő maga is megrendezhette, arról

³¹ JANUS, *Poemata*, 1–59, vv. 651–674.

³² VERGILIUS, *Georgica*, III, 10–25.

³³ JANUS, *Poemata*, vv. 675–681.

³⁴ *Uo.*, 287–296, vv. 151–152.

Battista Guarino tanúskodik. Szerinte ugyanis Itáliába is eljutott a híre annak az ünneplésnek, amely Janus újonnan kinevezett püspöki bevonulását kísérte.³⁵

Élete korai szakasza sikeres volt, folyamatos ünneplésben volt része. Sike-reihez hozzájárulhatott megnyerő külseje is. Diáktársa, Tito Strozzi szellemi adottságaival együtt dicséri jó megjelenését (*formae decus*).³⁶ Minden egykorú forrásnál képszerűbb leírását hagyta ránk Vespasiano da Bisticci a műhelyébe lépő ifjúról. A rövid, lila köpenyt viselő, megnyerő külsejű látogatóját azonnal fölismerte, hogy az a „Giano Ongaro”, akit neki már korábban is leírtak.³⁷ Ragyogó külseje és csodálatos viselkedése, írja, jellemezték a korábban számára ismeretlen fiatalembert. Kedvező adottságairól Janus maga is meg volt győződve. Évtizedek múltán szó szerint idézte Strozzi jellemzését. Tőle magától tudjuk, hogy „gracilis” alkatú volt.³⁸ Talán ezért is volt gyermekkorától hajlamos minden betegségre. Ezért részesült különleges anyai gondoskodásban. Magyarországi éveit lázas betegségek gyötörték. Ezekről szívesen és részletesen írt. Féltette magát, ezért, ha tehetne, nem ment háborúba. Meg is találta erre a rá nagyon jellemző magyarázatot: ha a költő meghal, ki biztosítja a hősök emlékezetének fönmaradását?³⁹ Leginkább mégis azért sajnálta magát, mert korai halálával befejezetlen marad életműve:

*Crudeles Superi! [...]
Me servate, precor, Phoebi pia sacra colentem,
dum saltem in lucem carmina nostra volant.
Plurima sunt nobis, summam poscentia limam,
sunt quae dimidia parte parata manent.*⁴⁰

Leginkább erre a költői életműre volt büszke. Mert ezzel ő kapcsolta vissza Pannóniát, Lorenzo Valla programja szerint, a Múzsák lakta virtuális Róma közösségébe:

*Quod legerent omnes, quondam dobat Itala tellus,
nunc e Pannonia carmina missa legit.
Magna quidem nobis haec gloria, sed tibi maior,
nobilis ingenio, patria, facta meo.*⁴¹

³⁵ *Analecta*, 210.

³⁶ JANUS, *Poemata*, 392.

³⁷ VESPASIANO DE BISTICCI, *Le vite*, ed. A. GRECO, Firenze, 1970, 1, 328.

³⁸ JANUS, *Poemata*, 321, v. 27.

³⁹ JANUS, *Epigrammata*, Ep. 387.

⁴⁰ „Quodsi pugnntem rapiat sors ulla poetam, / quis vestras mortes, vulnera vestra canet?”

⁴⁰ JANUS, *Poemata*, 317.

⁴¹ JANUS, *Epigrammata*, Ep. 45.

Már az ókori irodalomtól kezdve jól ismert az ideák világában élő hős és kísérője, a nagyon is két lábon járó, nemegyszer komikus figura. Janus áttetsző, intellektuális személyiségének is megvan az ellenpárja. Ő itáliai éveitől jó barátja, Galeotto Marzio, aki már a katonaságot is kipróbálta, amikor Guarino *contubernium*ába került. A messziről, a hegyeken túlról jött, és eleinte gyámoltalan Janust ő vette pártfogásába. Ettől kezdve rendszeresen fölbukkant környezetében. Valahogyan kiegészítették egymást. Már külső adottságaik is nagyon eltérőek voltak. Galeotto képmását ismerjük, egykorú bronzplakett őrizte meg számunkra.⁴² Ez megfelel annak, ahogyan őt Janus jellemezte:

*Herculeo dignum robore corpus habes
praecipue fortem scis exercere palaestram.*⁴³

Ez a *palaestra*, a küzdőtéren való vitézkedés volt ugyanis az ő kedvelt foglalatossága, ígérte is még Itáliában, hogy Magyarországra jöve, a törökkel is szembe fog szállni. Arra, úgy látszik, nem került sor, de egy látványos birkózásra igen. Az esztergomi vár alatt történt a nevezetes esemény. A küzdelmet oda-fönről a várból figyelte maga a király és az esztergomi érsek is. Jelen volt Janus is, hogy biztosítsa a hírnév fennmaradását. Meg is verselte az eseményt, és a komikumot még fokozza, hogy Valerius Flaccus hőskölteményének egy jelenetét juttatja eszünkbe.⁴⁴ Ott az argonauták indulnak nagy vállalkozásukra. Oda-fönről pedig az istenek vidáman figyelik a nagy készülődést. A különös az, hogy Galeotto büszke volt erre a vitézi tettére, és még büszkébb a hírnevét terjesztő versre. Jóllehet Janus ekkor már több vele foglalkozó versét is bírta, mégis, amikor Giorgio Merulával folytatott vitáját kinyomatta, éppen ezt mellékelte a kötethez. Volt egy gyűjteménye Janus verseiből, azoknak ezt sorolta az elejére. Saját népszerűségének növelésére tanítványai körében is ezt osztogatta. Hosszabb ideig sehol sem volt maradása. Spanyolországtól Britanniáig bejárta Európát. Többször fölbukkant Mátyás király udvarában is, egyszer például azért, hogy lányai kiházásítására pénzt kérjen. Valamelyik gyerekének Janus volt a keresztapja, föltételezhetően ezt a kapcsolatot sem csak a lelki pártfogás reménye ösztönözte. Mozgalmas élete során meggyűlt a baja a Szentszékkal, egyszer eretnek tanai miatt, máskor meg, mert fia segítségével, éppen Magyarországon, alaposan elvert egy tiszteletreméltó teológiai professzort. Haláláról Marino Sanudo tudósít. Szerinte Bohémiába menet leesett a lóról és meghalt.

⁴² G. F. HILL, *A Corpus of Italian Medals of the Renaissance before Cellini*, London, 1930, Nr. 1131; MELLER P., *Mercurius és Hercules találkozása Galeotto emlékérmén*, Antik Tanulmányok, 2(1955), 170–180.

⁴³ JANUS, *Epigrammata*, 368.

⁴⁴ JANUS, *Epigrammata*, Ep. 416; VALERIUS FLACCUS, *Argonautica*, 1, 498–502.

Hozzáteszi még, hogy nagy tudományú (*dottissimo*) és tréfás ember volt, de nagyon kövér és pocakos is. Ha nem lett volna „dottissimo”, semmi keresnivalója sem lett volna Janus környezetében.

Igazságtalanok lennénk vele szemben, ha nem emlékeztetnénk nagyon szer-teágazó, de leginkább másoktól összeollózott irodalmi munkásságára. Maradt utána egy maréknyi vers is.⁴⁵ Janusszal való közös tanulmányai idején ezekkel kezdte írni működését, és magát poétának tartotta. Janus, egy hozzá írt hosszabb versében a nála hét évvel idősebb társát éppen mint a poétikában való tanárát említi. A Mantegnához írt versben is ketten mint költőtársak járulnak tisztelet-adásra a művész elé.

Kettejük barátságáról az említett Janus-elégia tanúskodik:

*Magnus amicitiae junxit nos protinus usus
ex illo noster tempore crevit amor.
Idem nos tenuit thalamus, tum mensa duobus
communem semper praebuit una cibum.
Saepius ad mediam noctem vigilavimus ambo,
cum cuperent somnos lumina fessa dari.
Saepius ante diem ternis surreximus horis,
cum foret in tepido dulce cubare toro.
Fidere cui possem, nullum te praeter habebam,
nullum, qui curam vellet habere mei.
Tu pariter fratrisque vicem, patruisque gerebas,
inque loco matris inque parentis eras⁴⁶*

Galeotto Ferrarában a családi háttér biztonságát nyújtotta az otthonától messze szakadt kisdíáknak. Janus ezért volt hálás Galeottonak egész élete folyamán. Hogy ennek megfogalmazásában ismét az ókori forrással találkozunk, az várható volt. Kettejük barátságának részletezésénél Janus ismét Cicero említett dialógusára támaszkodik. Éppen a *De amicitia* befejező, összegező részére, ahol az ideális barátság ismérvei találhatóak.⁴⁷

⁴⁵ *Analecta*, 231–294; *Galeotto Marzio e umanesimo italiano ed europeo = Atti del convegno di studio*, Narni, 8–11 novembre 1975, Narni, 1983; *Carmina*, ed. L. JUHÁSZ, Budapestini–Lipsiae, 1932 (BSMRA). A további vele foglalkozó irodalomra lásd BÉKÉS Enikő, *Janus Pannonius: Válogatott bibliográfia*, Bp., 2006². Ugyancsak Békés Enikő közölt több tanulmányt is irodalmi munkásságáról.

⁴⁶ JANUS, *Poemata*, i. m., 366–373, vv. 55–66.

⁴⁷ CICERO, i. m., 103–104.

A két barát portréját részben írásos emlékek segítségével próbáltam rekonstruálni. Mantegnának volt lehetősége arra, hogy ecsetjével a természet hű mását készítse el róluk. A nagyjából egykorú, 25-30 év körüli három fiatalember egy időben, és bizonyosan 1458-ban volt Padovában. Ottani környezetük és kapcsolatuk földérítésére kerül sor a következőkben. Mantegnáról tudjuk, hogy előző évben fejezte be az Eremitani Ovetari-kápolnájában a Szent Kristóf mártíriumát ábrázoló freskót.⁴⁸ Janus és Galeotto ferrarai tanulmányaik után 1454-től látogatták a padovai egyetemet. Egyes források szerint Galeotto már tanított is ott. A kör, amelyben az egyetemi városban éltek, jól körülhatárolható. Janus társadalmi kapcsolatainak szempontjából meghatározó volt a velencei patríciussal, Jacobus Antonius Marcellusszal való régi ismeretsége.⁴⁹ Ez még a ferrarai évekre nyúlik vissza, és Guarinónak volt köszönhető. Marcellus akkor alkalmanként segítette a nélkülöző diákokot. Akár úgy is, hogy a már ismerten jól verselő költőre bízta az itáliai belviszályokban valamelyik fél propagálását. Ismert, hogy a trónkövetelő Anjou Renére is így született Janus dicsőítő verse. Különleges baráti viszonyukról tanúskodik, hogy az akkor már ötvenes éveiben járó Marcellus Janusszal latinra fordította korábban olasz nyelven írt szerelmes verseit. Hosszú háborús évek után, 1454-től Marcellus sok időt töltött a Padova-közeli Monselicében lévő várkastélyban. Ott éppen Janus tanúsága szerint, visszavonulva, lantjának pengetésével még a természetet is elvarázsolta. Gyakran vendégeskedett nála Janus is. Csak így magyarázható, hogy hogyan gyűjthetett össze annyi részletes, olykor a történeteket nagyon is egyoldalú megvilágításban mutató adatot, amelyek alapján egy nagy dicsőítő költeményt írt Marcellusról.⁵⁰ Ez a majdnem háromezer soros panegyricus hősét gyerekkorától kíséri végig egészen az elbeszélés napjaiig. Jóllehet Marcellus az itáliai belháborúban Velence részéről csak mint a hadsereg műveleteiért felelős „provisor” vett részt, Janusnál vízen és hegyen győzelmet arató hős lett. Kitüntetései között volt az 1453-ban Rómából hazatérő Frigyes császártól kapott Sárkányrend is.⁵¹ Erre nézve egyedüli forrásunk a *Panegyricus*, és ha közvetve is, de kapcsolódó szál volt a költő és

⁴⁸ R. LIGHTBOWN, *Mantegna*, Oxford, Phaidon Christie's, 1986, 389.

⁴⁹ Janus és Valerius Marcellus kapcsolatára: HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931. Marcellus alapos életrajza: M. L. KING, *The Death of the Child Valerio Marcello*, Chicago–London, University of Chicago Press, 1994. Janusszal való barátságát ő is tárgyalja.

⁵⁰ *Panegyricus ad Iacobum Antonium Marcellum*, JANUS, *Poemata*, 59–210.

⁵¹ *Uo.*, 147, vv. 1647–1650.

*Quin et Pannoniae rector, tua cura, superbae,
nobile nuper ei veterum gestamen avorum
contulit adveniens, unde illi in pectore laevo
ignea gemmati dependet spira draconis.*

hőse között. Janus maga is tudta, hogy hálaénekével nagyot alkotott. Méltán követte másodikként a Guarinóra írt *opust*.

Marcellus baráti köre híres volt az ókor iránti tiszteletéről. A társaságba Janus is bebocsátást nyert. A résztvevők között elég itt a diplomata Niccolò Sagundinóra utalni, akinek fiával verses formában leveleztek. Tudunk Marcellus és Mantegna kapcsolatáról is. A festő 1459-ben készített a várúnak egy ma már közelebről nem ismert „operettá”-t.⁵²

Talán megfontolásra érdemes, hogy a haditetteire nagyon büszke várúr Monseliceje Szent Györgyről elnevezett templomáról volt híres. Ott őrizték ugyanis, kizárólag a helyi hagyomány szerint, a katona-szent földi maradványait.⁵³ Van Mantegnának egy kisméretű, Szent Györgyöt ábrázoló képe, amelyet éppen erre az időre helyeznek. A kép mindig is Velencében volt, ma is ott őrzik.⁵⁴ A hivatkozott forráshely Mantegnával sohasem került kapcsolatba, magányos volta is magyarázza, hogy elkerülte a kutatók figyelmét. Mantegnának ez a Szent Györgye eltér a korban szokásos ábrázolásoktól. Ez nem egy mesélő kép, hiányzik a királylány a háttérből. A teret kitölti a Szent sárkányra lépő alakja, háttérben egy vár látszik, a hozzá vezető kanyargós úttal. A megrendelőnek nem volt fontos a történet, csak a szent hős alakja.

A kettős portré másik szereplőjét, Galeotto Marziót az egyetemen kívül a közeli Montagnana is Padovához kötötte. Ott élt ugyanis az ugyancsak Narniból származó Gattamelata népes családja. A hozzájuk való kötődésről tanúskodik Galeottonak az ifjabb Gattamelata padovai síremlékére 1455-ben írt epitáfiuma. A kisvároshoz talán már akkortájt családi kapcsolatok is fűzték.⁵⁵ 1457 telét a Padovát sújtó pestisjárvány elől menekülve, Janus is Montagnanában töltötte.⁵⁶ Ehhez a várost pusztító járványhoz köti Alberta De Nicolò Salmazo, korábbi véleményekre támaszkodva, Mantegnának ma Bécsben levő Szent Sebestyén-képét.⁵⁷ A pestises betegeket is segítő szent alakja mellett az oszlopon a festő görög antikva betűkkel bevéselt neve olvasható. Tanúskodik ez a padovai antikvitást tisztelőkhöz való tartozásáról. A görög betűket már korábban is Galeottó-

⁵² KING, *i. m.*, 127–128, 297–298. Mantegna monográfusainál is csak egy adat.

⁵³ „Mons autem Silex castrum est visu quam stupendum, quod corporibus Georgii Militis [...] quam plurimum gloriatur.” M. SAVONAROLA, *Libellus de magnificis ornamentis regie civitatis Padue*, ed. A. SEGARIZZI, Città di Castello, 1902, (RIS, XXIV/XV), 17.

⁵⁴ Velence, Galleria dell’Accademia.

⁵⁵ G. CECCHINI, *Galeotto Marzio a Montagnana = Convegno...*, *i. m.*, 213–217; KARDOS Tibor, *Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez*, Pécs, 1933, 1–7; G. EROLI, *Erasmus Gattamelata da Narni, suoi monumenti e sua famiglia*, Roma, 1876, 173, 182.

⁵⁶ Montagnanából keltezi (Kal. Decemb. 1456) Plutarchos *Moraliájából* készített fordítását. JANUS, *Poemata*, II, 71.

⁵⁷ A. DE NICOLÒ SALMAZO, *Andrea Mantegna*, Ginevra–Milano, Skira, 2004, 145–146.

val vagy Janusszal hozták kapcsolatba. Valószínűbb az utóbbi, mert Galeotto görög tudásáról a kortársaknak igen rossz véleménye volt.⁵⁸

Ismerve már a helyet és a környezetet megpróbáljuk földeríteni a festő és a két portretírozott egymásra találásának körülményeit. Ehhez vissza kell mennünk a ferrarai évekhez. Janus ott ismerkedett meg Michele Savonarolával, az udvari orvossal. A nagy domonkos prédikátor nagyapjáról van szó, aki Padovában született 1380 táján. Ott tanult orvostudományt és filozófiát. Maga is tanított az egyetemen, de főleg praktizált a városban 1440-ig. Az ezt megelőző évben valami nagy betegségből kigyógyította Guarino mester legidősebb fiát. Ezt követően meghívták a ferrarai udvarba, ahol haláláig, 1466-ig gyógyította Niccolo, Leonello és Borso herceget. A Studió diákjaival is foglalkozott. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint szinte állandóan jelen volt a vizsgákon. Szakkönyvei mellett gyakorlati kézikönyvet írt a terhes anyáknak, meg a gyerekgyógyászatról és a pestisbetegségről. Ezeket „lingua materna” írta azért, hogy azok is értsék, akiknek az ő tanácsaira elsősorban szükségük volt. Az embert ő test és lélek egységében látta. Karitatív tevékenységéért fölveték a jeruzsálemi Szent Sír-lovagrendbe. Gyakorlatban művelt orvostudománya és hite harmonikus egységben volt. Vallotta „Dominum ut expertum misericordemque medicum in nobis operatum esse”. Nagyra becsülte a *poesiát*, amelyet a morális filozófia leányának tartott. Elébe helyezte a *historiának*, mert az csak a múltat tárgyalja ékesszólóan. A költészet viszont a múltat, a jelent és a jövőt is élénk tárja ugyancsak ékesszólóan, és még az invenció is sajátja, amit a *historia* nélkülöz. A tudománnyal összeegyeztetett mély hite kapcsolta az ugyanezen nézeteket valló Guarinóhoz. Aki őt „humanitatis et urbanitatis hospitium”-nak nevezte. Guarino mester *contuberniumának*, a serdülő fiúk közösségének is atyai orvosdoktora volt.⁵⁹ Janusnak is van egy verse, amelyben hozzá fordul testi-lelki problémáival, azért, mert már korábban is nyugtatta tanácsaival.⁶⁰

Michele Savonarola személyével részletesebben kellett foglalkoznunk, mert a következőkben nekünk is ő nyújt segítséget a Mantegna-kép születési körülményeinek tisztázásához. Mint láttuk, Savonarola Padovában született és korábban ott is működött. Még ott állította össze szülővárosát ismertető művét, a *De*

⁵⁸ „Sunt qui dicunt Galeottum ob eam rem ignorare permulta in lingua latina et in grammatica quod ne unam quidem litteram norit in graecis.” F. FILELFO, *Epistolarum familiarum libri*, Venetiis, 1502, 164v. Mantegna mintája talán az a Palailogos-érem lehetett, amelyen Pisanello 1436-ban ugyanígy nevezi meg magát görögül. PISANELLO, *i. m.*, 36. tábla.

⁵⁹ A. SEGARIZZI, *Della vita e delle opere di Michele Savonarola*, Padova, 1900; T. PESENTI MARANGON, *Michele Savonarola a Padova: L'ambiente, le opere, la cultura medica*, Quaderni per la storia dell'Università di Padova, 9–10(1976–1977), 45–104; A. SAMARITANI, *Michele Savonarola riformatore cattolico nella corte Estense a meta del sec. XV*, Atti e Memorie, Deputazione Provinciale Ferrarese di Storia Patria, ser. 3, 22(1976), 5–105.

⁶⁰ JANUS, *Epigrammata*, Ep. 288.

laudibus Pataviit, amelyet *Libellus*ként szokás idézni. Áttelepülve Ferrarába tovább dolgozott a kéziraton, és éppen Janus ottani évei alatt (1447–1454) öntötte azt a ma ismert formába. Az igényes városleírásnak ma csak egyetlen kézírata ismert, Savonarola eredeti, autográf példánya.⁶¹ Janusnak több verse is utal arra, hogy ismerte Savonarola kéziratát, vagy a szerzőtől magától hallott Padova nevezetességeiről. Kitézött célunkat szem előtt tartva érdemes figyelmünkre ez a mű. A *Libellus* megfelelő helyén Savonarola hosszan méltatja legkedvesebb tanárának, Paulus Venetus teológusnak tudományos érdemeit, és leírja az Eremitani Sacristiájában lévő síremléket is. Janus, aki egyébként nem sok figyelmet fordított Padova látványosságaira, ezt az emléket megtisztelte egy epigrammával. A vörös márvány (!) sírlap átvészelt az Eremitanit ért szörnyű háborús pusztítást, és ma is ugyanott látható a falba mélyítve. Janus verse a teológus haláláról olyan ismeretekkel bővíti tudásunkat, amelyről az életrajzírók sem tudnak, ezt csak Savonarola mesélhette el neki.⁶² Janus az Eremitani még egy sírkövére írt epitáfiumot. Ez alatt Bartolomeo Montagnana nyugodott.⁶³ Őrá is Savonarola miatt figyelt föl, mert a két orvost régi barátság fűzte össze.⁶⁴ A *Libellus*ban Montagnana síremléke nem szerepel, mert ő a kézirat lezárásakor még életben volt.

Az Eremitaniba nem csak meghaltak sírkövei vonzották Janust. Vezette őt oda élő kapcsolat is. Az Ágostonosok kolostorában élt a legfiatalabb Savonarola-testvér, Lodovico, 1419-től bizonyosan 1470-ig. Mint a bibliatudomány doktora, 1429-ben már a közösség rektora volt.⁶⁵ A hozzá szóló ajánlólevéllel és az ő pártfogásával biztosan bejutott a kolostor könyvtárába. Ez a négyszáz kötetes gyűjtemény, a *Libellus* szerint, a város egyik nevezetessége volt, Janusnak meg maga a földi paradicsom.

Az Eremitani sírkövei között nézelődő Janusnak és a mellette lévő Ovetari-kápolnában dolgozó Mantegnának volt lehetősége a találkozásra. A művész pedig alkalmi szereplőket keresett, hogy azokat lefestve a freskót életszerűvé tegye, így került a falra, Vasari helyi hagyományra támaszkodó állítása szerint, a későbbi magyarországi püspök, akit Janusszal szoktak azonosítani.⁶⁶ Mantegna így megörökített barátai között volt még Onofrio Strozzi is, a görög műveltség nagy pártfogójának, Palla Strozzinak a fia. Egyébként ő is tagja volt a Marcellus körül csoportosuló szellemi baráti körnek.⁶⁷

⁶¹ Padova, Biblioteca Civica, m. s. B. P. 822/16. Kiadása: SAVONAROLA, *i. m.*

⁶² *Uo.*, 25–26. JANUS, *Epigrammata*, Ep. 340. Janus szerint járvány ragadta el, ez más forrásból nem ismert.

⁶³ *Uo.*, Ep. 341.

⁶⁴ MARANGON, *i. m.*, 56–57; P. SAMBIN, *Michele Savonarola medico condotto a Bassano*, Quaderni per la storia dell'Università di Padova, 8(1975), 97–99.

⁶⁵ MARANGON, *i. m.*, 71–73.

⁶⁶ LIGHTBOWN, *i. m.*, 398–400, közli az azonosítási kísérleteket is.

⁶⁷ KING, *i. m.*, 126, 129, 315; HUSZTI, *i. m.*, 150–153.

De a festő és a költő megismerkedésének idejét jóval korábbra is tehetjük. 1875-től 1975-ig építgették azt a mára már elfogadott föltevést, hogy Michele Savonarola közvetítő volt a fiatal Mantegna és a ferrarai udvar között. A számadáskönyvek szerint ugyanis kifizettek a festőnek 1449-ben egy összeget egy mindkét oldaláról bekeretezett képért, amely a természet után (*dal naturale*) ábrázolta egyik oldalon Leonellót, a másikon pedig kedvelt hívét, Folco da Villafiorát. Ezt a művészi megoldást nevezik *doppio ritratto opistografónak*. Ez a Mantegna-mű sem maradt fenn. Azért tartják Savonarolát a közvetítőnek, mert a levéltári források szerint (ezek száma gyarapodott a száz év alatt) Mantegna Padovában 1448–1458 között éppen a doktor házában lakott, annak bérlője volt, utóbb az ingatlan tulajdonosa lett.⁶⁸ Amikor Mantegna 1449-ben Ferrarában Leonellót és hívét lefestette, akkor Janus már az udvarban is szereplő, ünneplést ifjú poéta volt. A szenzációs műalkotást talán látta is, de hogy hallott róla, az biztosnak tekinthető. Talán már ekkortól melengette a tervet, hogy egyszer majd ő is egy ilyen kép tulajdonosa lesz.

1458-ban elérkezett az ideje, hogy a vágy valósággá váljék. Tíz év múltán a művész és a két költő, Janus és Galeotto is ugyanabban a városban élt. Nagyjából kortársak voltak. Galeotto 31, Mantegna 28, Janus pedig 24 éves volt 1458-ban. Ugyanahhoz a szellemi csoportosuláshoz tartoztak Padovában.⁶⁹ Ugyanaz az ókor vonzotta szenvedélyesen mindhármukat, ha más-más oldalról közelítettek is ahhoz. Ami a festő és a költők viszonyát illeti, arra a már sokat idézett Albertit szólaltatjuk meg. Azt írja: „Szeretem, ha a festő, ha teheti, jártas minden szabad művészetben [...] helyes, ha gyönyörködnek a költők és szónokok műveiben. Ezeknek sok közös díszítményük van a festővel; és mivel bővelkednek a dolgokról való ismeretekben, igen hasznosak lesznek a jelenet megkomponálása számára, hiszen ennél a legnagyobb érték a leleményben (*inventio*) van. [...] Ezért minden festőnek azt tanácsolom, legyen szoros kapcsolatban a költőkkel, rétorokkal és más hasonló, az irodalomban jártas férfival, akik új elképzeléseket fognak sugalmazni, és bizonyára nagy segítséget jelentenek majd a történet széppé alakításában.”⁷⁰ Amikor Janus versének végén

⁶⁸ Az adatról adatra gyarapított gyűjtésnek csak az első és utolsó állomását közlöm. G. CAMPORI, *Artisti degli Estensi: I pittori*, Modena, 1875, ristamp. 1980, 13; M. BLASON BERTON, *Una ipotesi suggestiva intorno al ritratto di Lionello d'Este dipinto dal Mantegna*, Padova, 1975 (Patavium, 4) 44–45. A kép sokat idézett leírása a számadáskönyvben: „uno quadro lungo incastrado e incornisado e terzessado e rassado da tutti dui i lati lo quale fiece tore lo Illustrissimo nostro S. per farse retrare dal naturale a m. Andrea da Padoa dipintore da uno lato dal altro lato folcho da villafora.” LIGHTBOWN, *i. m.*, 457.

⁶⁹ D. CHAMBERS–J. MARTINEAU–R. SIGNORINI, *Mantegna and the Man of Letters = Andrea Mantegna*, ed. J. MARTINEAU, The Metropolitan Museum of Art, New York–Royal Academy of Arts, London, 1992, 10–14.

⁷⁰ ALBERTI, *i. m.*, 53, 54.

a költők mint testvérek járulnak a festő köszöntésére, Alberti kedve szerint járnak el, magukévá, már bensőségessé téve a kapcsolatra vonatkozó utasítást.

Ha pedig a reáliákhoz ereszkedünk, Janus 1458-ban, mint a titeli prépostság javadalmának birtokosa, már egy ilyen, a műalkotás anyagi vonzatához szükséges háttérrel is rendelkezett.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a Mantegna festette Janus–Galeotto kettős portré programadója a pannóniai költő volt. A barátságnak kívánt örök emlékeztetője lenni. A cél az volt, hogy a természet-hű ábrázolás segítségével együtt maradjanak azok, akik egyébként messze kerülnek egymástól. Eppen erre került sor 1558-ban, amikor Janust hazarendelték, hogy tollával az új királyt, Mátyást szolgálja. A magát egyébként is szívesen megmutató költő ekkor vette rá a festőt, hogy barátjával, Galeottóval őt megörökítse. Megvalósította ezzel talán a régen melengetett tervét. Az 1449-es kettős kép is a barátságról szólt. Venturi szerint: „Portava Leonello un fraterno amore al suo famigliare Folco da Villafora.”⁷¹ A kettősportré ilyen mintájának igazolását Janus megtalálta a mindig példával követendő ókorban is. Így értelmezte a fölülmúlhatatlan Apellésznek egy Nagy Sándort ábrázoló képéről fennmaradt híradást. Ezt vehette mintául Mantegna is 1458-ban – az irodalmi példát mint invenciót követve, úgy, ahogyan azt Alberti tanácsolta –, akkor, amikor ő is egyetlen táblán ábrázolta a két barátot.

A kép ma nem ismert. Legvalószínűbben Pécssett maradt, akkor, amikor 1472 nyarán az összeesküvéssel gyanúsított Janus a király haragja elől menekült. A következő évszázadban püspöki székvárosa minden kincsével a török pusztítás áldozata lett. Vigasztálásunkra szolgál-e, hogy – egyetértve Giovanni Agostival⁷² – úgy gondoljuk, ez volt Mantegnának az első olyan alkotása, amely létrejöttét követően, hamarosan elhagyta Itáliát?

(2009)

⁷¹ A. VENTURI, *I primordi del rinascimento artistico a Ferrara*, Rivista storica Italiana, 1(1884), 606.

⁷² G. AGOSTI, *Su Mantegna*, I, Milano, Feltrinelli, 2005, 29, 107–108.

Függelék

Guarino Veronese Janusnak mintául szolgáló verse

- Si mihi par voto ingenium fandique facultas
Afforet et magnum redolerent pectora Phoebum
Labraque proluerent pleno cratere Camenae,
Versibus aggrederer dignas extollere laudes*
- 5 *Pro meritis, Pisane, tuas, ut vividus omne
Exuperes aevum, sic post tua fata superstes
Pubescas servesque novam per saecla iuventam,
Qualiter accenso post se iuvenescere fertur
Assyrium phoenica rogo et de morte renasci.*
- 10 *Quid faciam? Licet eximias in carmina vires
Mi natura negat, non saltem grata voluntas
Defuerit, nostrumque olim testetur amorem,
Quos animi veteri tungit concordia nexu.
Qualiacunque loquar, sat erit tua nomina servem.*
- 15 *Haud decet ut, celsos ornans heroas honore,
Induperatorum faciem sagulumque vel arma
Nobilitans, cunctis ut sit clamare necesse
»Sic oculos, sic ille manus, sic ora gerebat«,
Principibus vitam divina ex arte perennem*
- 20 *Magnanimis tribuens, iaceas neglectus ab omni
Eloquio exclusus. Sinat hoc impune Minerva?
Non sinat hoc, natale solum quod laude celebras.
Principio cuncti patria laetamur eadem,
Quae nos ambo creat germanaque nomina praestat,*
- 25 *Cui decus et famam per longas porrigis oras,
Cum te multi modis pangas virtutibus atque
Ore virum volites. Prudens, gravis atque modestus,
Munificus propriis, alienis, fidus amicis,
Moribus ornatus pulchroque insignis amictu,*
- 30 *Maxima Veronae reddis praeconia nostrae.
Caelitus adde datum tantis cum dotibus ingens
Ingenium, artifices digitos doctosque colores,
Quis naturae opera, cunctis mirantibus, aequas.
Seu volucres seu quadrupedes, freta saeva quietaque*
- 35 *Aequora describis, spumas albere, sonare
Littora iuremus; sudorem tergere fronte
Tento laboranti; hinnitus audire videmur
Bellatoris equi, clangorem horrere tubarum.
Noctis opus pingens circum volitare volucres*
- 40 *Nocturnas facis et nusquam apparere diurnas:
Astra, globum lunae cernas, sine sole tenebras.
Si gesta hyberno fingis, glacialibus horrent*

- Omnia frigoribus, frendet sine frondibus arbor.
 Seu factum ponis sub verni temporis horam,*
 45 *Arrident varii per prata virentia flores,
 Arboribus lux prisca redit collesque nitescunt,
 Hinc mulcent avium praedulces aethera cantus.
 Singula quid refero? Praesens exemplar habetur.
 Nobile Hieronymi munus quod mittis amandi,*
 50 *Mirificum praefert specimen virtutis et artis.
 Splendida canicies mento,frons ipsa severo
 Abstrahit in superos! Praesens quoque cernitur absens,
 Hic et adest et abest: corpus spelunca retentat,*
 55 *Caelo animus fruitur. Quod cum declaret imago,
 Picta quidem sed signa tamen vivacia monstrans,
 Hiscere vix ausim clausisque susurro labellis,
 Ne contemplantem caelestia regna deumque
 Vox interpellat, vociter quoque rusticus, asper.*
 60 *Quae lucis ratio aut tenebrae! distantia qualis!
 Symmetriae rerum! quanta est concordia membris!
 Quisnam hunc artificem divinae mentis et artis
 Non miratus amet, venerans canat, imus honoret?
 Germanam hanc sanctae genuit natura poesi:*
 65 *Auribus haec subicit res, illa movebit ocellos,
 Utraque corda iuvat aptos formando colores,
 Immortale aevum spondent mortalibus ambae.
 Hanc magnis cultam ingeniis procerumque ducumque
 Et quorum studium est causas tentare latentes,*
 70 *Quis nescit? clarum inprimis tractasse Platonem
 Socraticasque manus varias pinxisse figuras?
 Pinxerunt Fabius, Lucilius: ambo quirites Patricii.
 Verona parens nostra inclyta quondam
 Turpilium vidit, cum membra simillima vivis*
 75 *Ederet: hic fuerat tum ex ordine natus equestri.
 Canacus, Euphranor, Polyclethus et acer Apelles,
 Praxiteles et Myrro Polygnotusque, Timanthes,
 Munificus Zeuxis pleno celebrabilis ore.
 Hic ubi iam tabulas perfecerat arte magistra,*
 80 *Omnibus expletas numeris, donare solebat:
 Quis divina queat precii mercarier ullis?
 Caesaribus multis ea nota peritia, multis
 Regibus, haec artes inter petebatur honestas.
 His, Pisane, viris numerandum protulit aetas*
 85 *Te nostra et tantus non indignabitur ordo,
 Cui decus et laudem possis augere.
 Deorum Mendaces illi effigies componere norant;
 Tu Patrem aeternum, totum qui condidit orbem
 Ex nihilo, sanctosque viros componis eos, qui*
 90 *Religione viam ad superos docuere beatam.*